

УДК 712.253 (477.53)

Н.О. Смоляр¹, О.Р. Ханнанова²

¹ІНЦ «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Академіка Глушкова, 2, Київ, 03127, Україна
smolar@inbox.ru

²Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна
khannanova87@mail.ru

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ГАДЯЦЬКИЙ» (УКРАЇНА)

У статті наведена концепція розвитку територіальної структури регіонального ландшафтного парку «Гадяцький», створеного у 2011 р. на площі 12803,3 га у Гадяцькому районі Полтавської області (Україна). Виділено дві концептуальні проблеми, що обумовлюють необхідність здійснення заходів для оптимального функціонування природно-заповідного об'єкта та виконання ним визначених функцій: забезпечення охороною осередків типової й раритетної фіторізноманітності на суміжних із парком місцевостях та оптимізація зонування його території. Встановлено, що територіальна організація РЛП «Гадяцький» потребує удосконалення з урахуванням показників стійкості та значущості природно-територіальних комплексів та цілісності збереження долинно-річкової системи. Окреслено три основні позиції розвитку територіальної структури парку: включення до його складу борово-терасових комплексів на лівому березі р. Псел у її середній течії у межах поширення природної рослинності; яружно-балкових систем на правому березі р. Псел із останцями степової і лучно-степової рослинності та созологічно цінних місцевостей долини р. Хорол у межах Гадяцького району. Для перспективних до присєднання територій визначено флоросоологічну цінність за показниками репрезентативності та унікальності. Здійснення пропонованих заходів організації територіальної структури дозволить розширити площу РЛП «Гадяцький» і підвищити представленість природно-територіальних комплексів та забезпечити збереження просторових та функціональних зв'язків між їх компонентами, підвищити показник заповідності у Полтавському регіоні та употужнити біоцентр регіональної екомережі Полтавщини.

Ключові слова: *фіторізноманітність, показники репрезентативності й унікальності, долинно-річкова система, територіальна структура, природно-заповідний об'єкт, регіональний ландшафтний парк «Гадяцький», екомережа Полтавщини.*

Збереження біорізноманітності є пріоритетним завданням сучасного суспільства. Його можна реалізувати різними шляхами, одним із яких є природозаповідання. Для території Полтавської області, враховуючи її густонаселеність та високий ступінь розораності поряд із низькою залісненістю, найефективнішим шляхом є охорона біорізноманітності на ландшафтному рівні.

Враховуючи, що долини річок все ж зберегли високі показники ландшафтного та біологічного різноманіття і є водночас природними екологічними коридорами, доцільно створювати ландшафтні об'єкти охорони в їх географічно-територіальних межах. При цьому важливим є розширення площ існуючих невеликих, проте цінних заповідних територій, або об'єднання територіально відокремлених різних за статусом заповідних ділянок. Такі завдання згідно регіональної концепції природозаповідання покладаються здебільшого на парки – національні природні та регіональні ландшафтні. У природно-заповідній мережі Полтавської області (станом на 01.01.2016 року) таких об'єктів функціонує сім – два національних природних («Пирятинський» і «Нижньосульський») та п'ять регіональних ландшафтних парків («Диканський», «Кременчуцькі плавні», «Нижньоворсклянський», «Кагамлицький» та «Гадяцький»).

Регіональний ландшафтний парк (далі – РЛП) «Гадяцький» створено у грудні 2011 року на площі 12803,3 га. На етапі проектування його площа мала складати біля 23 000 га у межах поширення природної рослинності на всіх елементах долини р. Псел у її середній течії в межах Гадяцького району Полтавської області. Проте значна частина цінних у науковому, екологічному та соціологічному відношенні територій не ввійшли до складу природно-заповідного об'єкта на етапі погоджень землевласників та землекористувачів, що й обумовлює доцільність розширення його меж.

Матеріали та методи. Матеріал зібрано нами впродовж 2005-2014 рр. на території Гадяцького району Полтавської області. Авторами застосовано загальноприйняті польові (детально-маршрутний, відбору гербарних зразків, рекогносцирування), камеральні (опрацювання літературних джерел, гербарних фондів) методи. Вивчення рослинного покриву території здійснено шляхом виконання геоботанічних описів. Назви рослин наводяться за зведенням С.Л. Мосякіна та М.М. Федорончука [10]. Для з'ясування соціологічного статусу та наукової цінності рідкісних видів рослин використано підходи Червоної книги України [9]. Для визначення соціологічної цінності перспективних для заповідання територій застосовано загальноприйняті критерії – репрезентативності та унікальності [1].

Результати та їх обговорення. До складу РЛП «Гадяцький» згідно проекту ввійшли також існуючі в Гадяцькому районі природно-заповідні об'єкти, які приурочені до долини р. Псел – ландшафтні заказники: «Пісоцько-Конькове» (частина 100,8 га із 204,4 га), «Весело-Мирське» (частина 57,0 га із 65,6 га), «Рашівський» (460,9 га); ботанічні заказники: «Терновий кущ» (563,7 га), «Саранчина долина» (275,6 га), «Гадяцький бір» (403, 0 га), «Дубина» (103,0 га), «Книшівська гора» (159,0 га), «Зозулинцеві луки» (44,5 га), «Великий ліс» (182,0 га); гідрологічний заказник: «Болото Моховате» (34,1 га); ботанічні пам'ятки природи: «Урочище «Галочка» (115,0 га), «Краснолуцький гай» (75,0 га), «Дуб черешчатий» (0,02/1); заповідні урочища: «Безвіднянське» (663,0 га), «Голотовщина» (108,0 га), «Гнилуша» (105,0 га), «Гадяцький

бір» (25,0 га), «Гадяцький бір» (42,0 га), «Гадяцький бір» (48,0 га), «Гай-Займи» (114,0 га), «Масюкове» (180,0 га), «Сосновий гай» (46,0 га), «Лагузин Яр» (111,0 га), «Діброво-Кобрієве» (144,5 га) – всього 4168,72 га. Ці об'єкти у складі парку зберігають свій природоохоронний статус, деякі входять до його заповідної (заказної) зони, однак більшість (16 із 25 природно-заповідних об'єктів) виявилися в його господарській зоні. В цілому, до складу парку увійшло 74,9% площі природно-заповідного фонду Гадяцького району. Однак, значна частина збережених природних комплексів на території Гадяцького району, які рекомендувалися розробниками проекту для включення до складу парку, виявилися поза його межами не забезпеченими необхідною охороною.

Тому, виходячи із п'ятирічного досвіду функціонування парку та при наявності інформації щодо перспективних для заповідання об'єктів, ряд із яких межують із його територією, даних щодо оселищ рідкісних видів біорізноманітності, природних комплексів та біотопів стає очевидною розробка нової концепції розвитку територіальної структури парку. Виділяємо дві концептуальні проблеми: необхідність забезпечення охороною осередків типової зональної й раритетної фіторізноманітності на суміжних із парком місцевостях та оптимізація зонування його території, оскільки визначене зонування не дозволяє забезпечити належний рівень охорони біорізноманітності парку і ефективно проводити заходи екологічного менеджменту. Проблемними залишаються питання територіальної репрезентативності та співвідношення (до оптимального) окремих зон парку (90% площі парку займає господарська зона, а заповідна лише 9%), а також їх територіальне межування (наприклад, безпосереднє межування заповідної зони із господарською), що буде проаналізовано в окремій публікації.

У цій статті нами визначено основні напрями розвитку територіальної організації РЛП «Гадяцький», одним із яких вважаємо включення до його складу борово-терасових комплексів на лівому березі р. Псел у межах поширення природної рослинності (рис. 1, структурна складова – І). На сьогодні в РЛП вони репрезентовані в основному на території існуючих природно-заповідних об'єктів (заповідні урочища «Масюкове», «Гадяцький бір» (25 га), «Гадяцький бір» (42 га), «Гадяцький бір» (48 га). Заповідне урочище «Масюкове» представляє борові комплекси, які сформувались на основі різновікових лісокультур *Pinus sylvestris* L. Дана територія є місцезростанням ряду рідкісних видів (*Pyrola rotundifolia* L., *Pyrola minor* L., *Orthilia secunda* (L.) House, *Calluna vulgaris* (L.) Hull., *Lycopodium clavatum* L. та ін.), проте знаходиться у господарській зоні парку. Заповідні урочища під назвами «Гадяцький бір» хоча і входять до складу заповідної зони РЛП, але є окремими кластерами, штучно відділеними від суцільної території парку, і оточені лісовими масивами Державного підприємства «Гадяцьке лісове господарство», з яких деякі квартали підлягають суцільним рубкам. До того ж, значна кількість місцезнаходжень рідкісних видів, що забезпечуються охороною на національному (*Diphasiastrum comlanatum* (L.) Holub, *Platanthera bifolia* (L.) Rich.) та регіональному (*Asplenium trichomanes* L., *Chimaphila umbellata* (L.) W. Barton, *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow, *Laserpitium latifolium* L., *Lycopodium clavatum*, *Iris hungarica*

Waldst. & Kit., *Pulsatilla patens* (L.) Mill., *Monotropa hypopitys* L., *Rubus saxatilis* L. та ін.) рівнях, знаходяться на територіях, суміжних із парком і перспективних для заповідання.

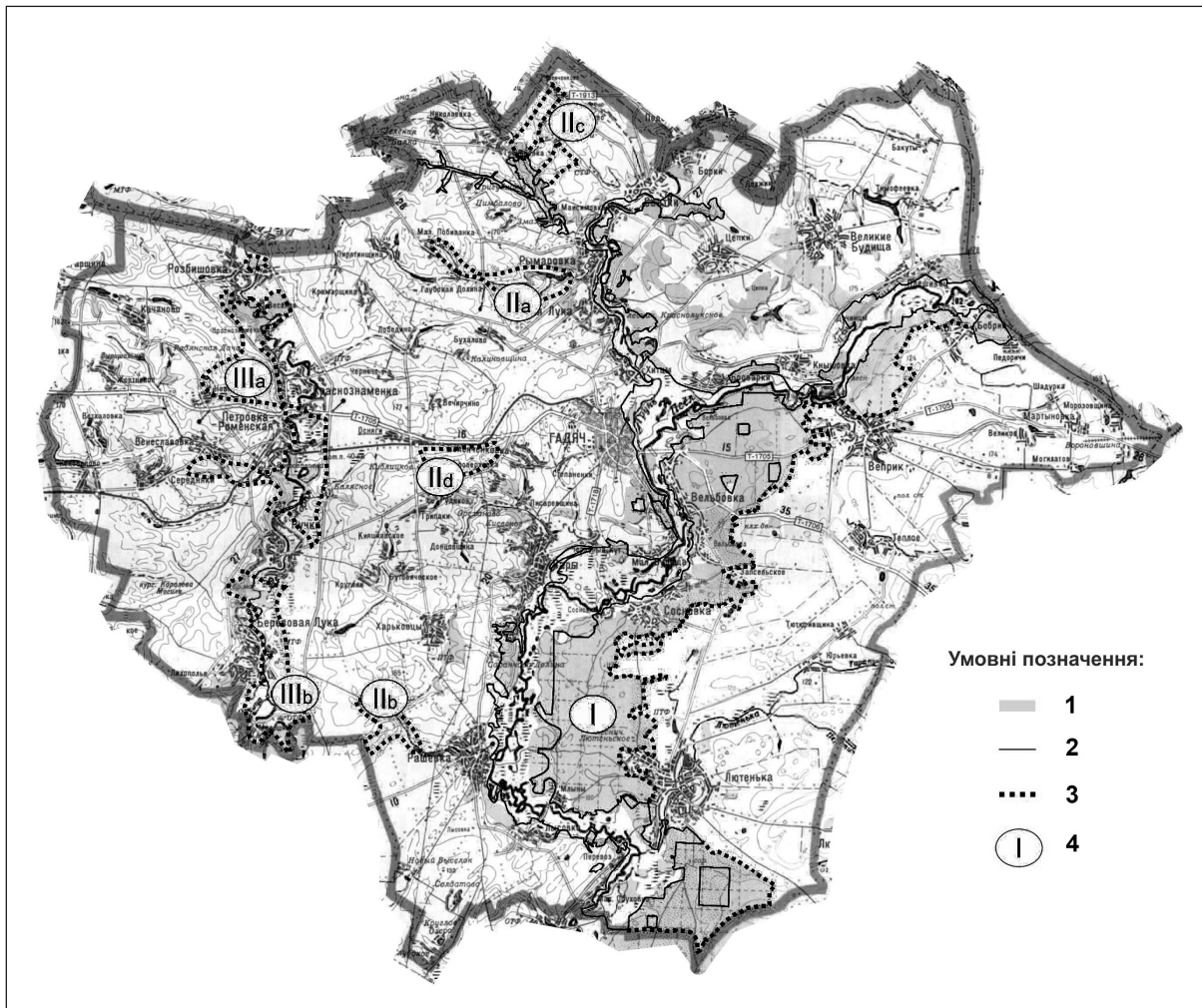

Рис. 1. Картосхема оптимізації територіальної структури РЛП «Гадяцький»:
1 – межі Гадяцького району; 2 – межі РЛП «Гадяцький»; 3 – межі ділянок, пропонувані для включення до складу РЛП «Гадяцький»; 4 – структурні складові для включення до РЛП «Гадяцький».

На користь цього висловлюється й В.В. Мовчан в одній із своїх публікацій [5], аналізуючи сучасну структуру РЛП «Гадяцький» із позицій врахування принципу функціональної взаємозв'язаності природно-територіальних комплексів. Автор наголошує, що до складу парку мають входити не лише дрібні острівці піщано-борової тераси, а увесь природно-територіальний комплекс для відповідності такій закономірності розвитку географічної оболонки як цілісність. Тому ми пропонуємо включити до складу РЛП «Гадяцький» ділянки борової тераси, що простягаються суцільною смугою вздовж лівого берега р. Псел на території Вельбівського та

Лютенського лісництва Державного підприємства «Гадяцьке лісове господарство» по лінії околиць сіл Бобрик – Веприк – Вельбівка – Соснівка – Лютенька, що й передбачалося на етапі проектування парку.

Ще однією позицією оптимізації території парку вважаємо приєднання яружно-балкових систем на правому березі р. Псел із останцями степової та лучно-степової рослинності, що репрезентують зональні типи рослинності.

Одна з таких місцевостей знаходиться у північно-західній частині Гадяцького району в околицях с. Глибока Долина (рис. 1, Па). У природному відношенні вона являє собою яружно-балкову систему, витягнуту з південного заходу на північний схід довжиною орієнтовно 10 км і в середньому перерізі – 150-200 м. Флора перспективної для приєднання ділянки репрезентована близько 450 видами. У її складі виявлено дев'ять видів рідкісних рослин, із яких два (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. та *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) включені до Червоної книги України [9], сім – до регіонального Червоного списку [2] (*Asyneuma canescens* (Waldst. & Kit.) Griseb. & Schenk, *Oxytropis pilosa* (L.) DC., *Pedicularis kaufmanii* Pinzg., *Potentilla alba* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Bistorta officinalis* Delarbre, *Campanula persicifolia* L.). Ця ділянка є одним із трьох нині відомих локалітетів в області вкрай рідкісного на Полтавщині виду *Potentilla alba*, де сформувалася найбільш чисельна і щільна ценопопуляція (проективне покриття виду – 15%) [8].

Перспективною для включення в межі парку є також ділянка в околицях сіл Березова Лука, Рашівка (Гадяцький район) та Зуївці (Миргородський район) (рис. 1, Пб). Ця балкова система, що є продовженням ботанічного заказника «Жуківщина», тягнеться із заходу на схід і має перерізані відрогі з півночі на південь. Схили її потерасовані, але не заліснені, що створило умови для збереження тут типового лучного степу із багатим різнотрав'ям. За даними оригінальних досліджень флора даної території репрезентована близько 400 видами, в основному з переважанням представників відділу Magnoliophyta, серед яких п'ять є рідкісними. Зокрема, один вид (*Astragalus dasyanthus* Pall.) включено до Європейського Червоного списку, чотири (*Astragalus dasyanthus*, *Bulbocodium versicolor* (Ker.-Gawl.) Spreng., *Stipa capillata* L., *S. pennata* L.) – до Червоної книги України [9] та один (*Linum austriacum* L.) – до регіонального списку [2].

Доцільним також є приєднання північного відрогу балкової системи в околицях хутора Березки Гадяцького району, що не ввійшов до складу парку і репрезентує одну із найпівнічніших у Полтавській області ділянок лучного степу (рис. 1, Пс). Дана територія є продовженням ландшафтного заказника «Весело-Мирське», в межах якого виявлено 26 рідкісних видів [7]. Досліджувана ділянка характеризується високими показниками фітоценотичної репрезентативності.

Для заповідання та включення до складу парку нами пропонуються й інші балкові системи (рис. 1, Пд), які сформовані на вододілі і відкриваються на правий корінний берег Псла або межують із ним.

Третім напрямом концепції розвитку території РЛП «Гадяцький» є розширення території парку за рахунок природних комплексів долини р. Хорол у межах Гадяцького району (рис. 1, П). В цьому регіоні вже функціонує ряд природно-заповідних об'єктів (заповідні урочища «Шпакове», «Забрид», «Яри-Загатки» та «Перевалкове»,

гідрологічний заказник «Артополот», ботанічний заказник «Русиново-Дубина»), які репрезентують в основному цінні водно-болотні угіддя та широколистянолісові масиви (нагірні та заплавні діброви), вологі ліси (вербняки, тополівники та вільшняки) (рис. 1, IIIa). Однак, результати попередніх оригінальних досліджень засвідчують доцільність заповідання й інших, добре збережених територій, застосовуючи принцип цілісності долинно-річкових комплексів.

У цілому, на фітосозологічній цінності природних комплексів долини р. Хорол наголошується в ряді публікацій [3, 4, 5]. Одну з таких ключових територій (рис. 1, IIIb) на землях південної частини Березоволуцької сільської ради Гадяцького району характеризує В.В. Мовчан [5], вказуючи на наявність добре збережених структурних елементів долинно-річкової системи Хоролу (заплавних типів місцевостей із старичними озерами, борово-терасових комплексів із сосновими насадженнями на боровій терасі, псевдотерасових із лучною та лучно-степовою рослинністю (урочище «Подол», схилових типів місцевостей із грабово-дубовими лісами та лучно-степовими ділянками (урочище «Ліса гора»), вододільних із межирічними нагірними дібровами) з типовою та рідкісною фіторізноманітністю. Цей перспективний об'єкт, як еталонний, може слугувати прикладом єдності всіх природно-територіальних комплексів долинно-річкової системи Хоролу.

Перспективна для включення до складу РЛП «Гадяцький» частина долини річки Хорол в межах Гадяцького району складає 1/11 її загальної площі.

Висновки. Таким чином, територіальна організація РЛП «Гадяцький» потребує оптимізації з урахуванням показників стійкості та значущості природно-територіальних комплексів, рекомендованого режиму функціональних зон та цілісності у розвитку географічної оболонки. Розроблена нами концепція розвитку територіальної структури парку передбачає три основні напрями розширення його площі: включення природних комплексів борової тераси р. Псел у її середній течії; балкових систем на правому березі р. Псел, зайнятих лучно-степовою рослинністю; созологічно значущих місцевостей долини р. Хорол у межах поширення природної рослинності. Реалізація таких заходів дозволить охопити ефективною охороною созологічно й екологічно цінні біотопи регіону, збільшити площу РЛП «Гадяцький», здійснити оптимізацію зонування його території, підвищити показник заповідності у полтавському регіоні та употужнити біоцентр регіональної екомережі Полтавщини.

Список використаної літератури:

1. Андриенко Т.Л. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий / Т.Л. Андриенко, П.Г. Плюта, Е.И. Прядко, Г.Н. Каркуциев. – К. : Наук. думка, 1991. – 157 с.
2. Байрак О.М. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини / О.М. Байрак, Н.О. Стецюк. – Полтава : Верстка, 2005. – 248 с.
3. Гомля Л.М. Рослинність долини річки Хорол / Л.М. Гомля // Укр. фітоцен. збірник. – Київ : Фітосоціоцентр, 2005. – Сер. А, вип. 1 (22). – С. 160–170.
4. Гомля Л.М. Особливості оптимізації природоохоронної мережі долини р. Хорол / Л.М. Гомля, І.О. Олексенко, Є.П. Волощенко, Я.О. Скудякова // Біорізноманіття:

- сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 2004. – С. 123–125.
5. Мовчан В.В. До створення природно-заповідного об'єкту в межах ключової ділянки долинно-річкової системи Хоролу / В.В. Мовчан // Пирятинські екологічні читання : матеріали наук.-практ. конф., м. Пирятин, 13 травня 2016 р. – К. : Талком, 2016. – С. 57–59.
 6. Мовчан В.В. Регіональний ландшафтний парк «Гадяцький»: структура та шляхи оптимізації / В.В. Мовчан // Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Географічні науки. – Суми, 2013. – Вип. 4. – С. 57–62.
 7. Смоляр Н.О. Ландшафтний заказник «Весело-Мирське» як осередок лучно-степової рослинності РЛП «Гадяцький» (Полтавська область) / Н.О. Смоляр, О.Р. Ханнанова // Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 2013. – С. 108–111.
 8. Смоляр Н.О. Фітосозологічна характеристика проектованого заказника «Глибока Долина» у Гадяцькому районі (Полтавська область, Україна) / Н.О. Смоляр, О.Р. Ханнанова // Вісник проблем біології і медицини. – 2016. – Вип. 1, т. 2 (127). – С. 48–53.
 9. Червона книга України / за ред. Я.П. Дідуха. – Київ : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
 10. Mosyakin S.L. Vascular Plants of Ukraine a nomenclatural checklist / S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk. – К. : M.G. Kholodny Institute Botany, 1999. – 345 p.

Рекомендує до друку Л.Д. Орлова
Отримано 11.05.2016

Н.О. Смоляр¹, О.Р. Ханнанова²

¹ННЦ «Институт биологии» Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко

²Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА «ГАДЯЧСКИЙ» (УКРАИНА)

В статье приводится концепция развития территориальной структуры регионального ландшафтного парка «Гадячский», созданного в 2011 г. на площади 12803,3 га в Гадячском районе Полтавской области (Украина). Выделены две концептуальные проблемы, обуславливающие необходимость осуществления задач для оптимального функционирования природно-заповедного объекта и выполнения им определенных функций: обеспечение охраны центров типичного и раритетного фиторазнообразия на смежных с парком местностях и оптимизация зонирования его территории. Установлено, что территориальная организация РЛП «Гадячский» требует совершенствования с учетом показателей устойчивости и значимости природно-территориальных комплексов и целостности сохранения долинно-речной системы. Определены три основные позиции развития территориальной структуры парка: включение в его состав борово-террасных комплексов на левом берегу р. Псел в ее среднем течении в пределах распространения естественной растительности; овражно-балочных систем на правом берегу р. Псел с останцами степной и лугово-степной растительности и созологически ценных местностей долины р. Хорол в пределах Гадячского района. Для перспективных к

присоединению территорий определены флорозологическая ценность по показателям репрезентативности и уникальности. Осуществление предлагаемых мер организации территориальной структуры позволит расширить площадь РЛП «Гадячский» и повысить представленность природно-территориальных комплексов и обеспечить сохранение пространственных и функциональных связей между их компонентами, увеличить показатель заповедности в Полтавском регионе и усилить биоцентр региональной экосети Полтавщины.

Ключевые слова: фиторазнообразие, показатели репрезентативности и уникальности, долинно-речная система, территориальная структура, природно-заповедный объект, региональный ландшафтный парк «Гадячский», экосеть Полтавщины.

N.O. Smoliar¹, O.R. Khannanova²

¹Educational and Scientific Centre «Institute of Biology»,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

²Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE CONCEPT OF TERRITORIAL STRUCTURE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL LANDSCAPE PARK «HADIATSKYI» (UKRAINE)

The article presents the concept of territorial structure development of the regional landscape park «Hadiatskyi», founded in 2011 on the square 12803,3 hectares in the Hadiach district, Poltava region (Ukraine). It was defined two conceptual problems stipulating necessity of the measures implementation for the optimal functioning of the nature reserve object and performing certain functions: ensure protection of typical and rare focuses of phytodiversity on the adjacent to park areas and optimize zoning of its territories. The necessity to improve the territorial organization RLP «Hadiatskyi» considering the indicators of sustainability, significance of natural-territorial complexes and integrity of lowland-river system preservation was specified. There are three basic positions for the development of the territorial park structure: inclusion of pinery-terraced complexes in its composition on the left bank of the river Psel in its middle reaches within the natural vegetation distribution; gullies and gully systems on the right bank of the river Psel with the areas of steppe and meadow-steppe vegetation and zoological valuable valley areas of the river Khorol within the Hadiach district. The florozological value of the territories that are perspective for joining in terms of representativeness and uniqueness was defined. Implementation of the proposed activities of territorial structure organization will enable to expand the area of RLP «Hadiatskyi» and improve the key natural-territorial complexes representation, provide the preservation of spatial and functional connections between their components, increase the conservancy rate in Poltava region and strengthen the bio-regional ecological network of Poltava region.

Key words: phytodiversity, indicators of representativeness and uniqueness, valley-river system, territorial structure, nature reserve object, regional landscape park «Hadiatskyi», ecological network of Poltava region.